

रामहरि दाहालको खण्डकाव्यकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह

दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका

निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

जानुका खनाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग एम.ए. दोस्रो वर्षकी विद्यार्थी जानुका खनालले **रामहरि दाहालको खण्डकाव्यकारिता** शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको उहाँको शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/०५/२६

.....

(मीरा प्रधान)

शोध निर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग,

त्रि.वि.कीर्तिपुर

काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति : २०६८/०५/

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरकी छात्रा जानुका खनालले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **रामहरि दाहालको खण्डकाव्यकारिता** शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

(१) प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम

(नि.विभागीय प्रमुख)

.....

(२) मीरा प्रधान

(शोधनिर्देशक)

.....

(३) शेषकान्त पाण्डेय

(बाह्य परीक्षक)

.....

कृतज्ञता ज्ञापन

रामहरि दाहालको खण्डकाव्यकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले मीरा प्रधानको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय उपलब्ध गराई पथप्रदर्शन / निर्देशन गर्नुहुने शोधनिर्देशकप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध विषयमा शोध कार्य गर्न अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभाग तथा विभागीय प्रमुखप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्नो कार्यव्यस्ततालाई परवाह नगरी अमूल्य समय निकालेर समय समयमा सल्लाह, सुझाव तथा हौसला दिई उत्प्रेरित गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यसरी नै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थामा ल्याइ पुऱ्याउने पिता बट्टीप्रसाद खनाल र माता माया देवी खनालप्रति म आजीवन ऋणी छु । त्यसै गरी यो शोध पत्र तयार गर्ने क्रममा विविध प्रसङ्गमा सहयोग गर्ने मेरा जीवन साथी रामशरण लम्साल, दिदी सावित्रा खनाल, बहिनी पार्वती खनाल, पार्वती लम्साल, दाजु कृष्णप्रसाद लम्साललाई पनि स्मरण गर्न चाहन्छु । त्यसैगरी प्रस्तुत शोध कार्यमा परोक्ष तथा प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने साथीहरू सम्झना ढकाल, कान्ता कुमारी पोखरेललाई र यस शोधपत्रको पाण्डुलिपिलाई यथासम्भव शुद्धताका साथ टड्कन गरी प्राविधिक सहयोग गर्ने मेरा मित्र महेन्द्र भण्डारीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मिति : २०६८/०५/...

शैक्षिक सत्र: २०६५/६७

त्रि.वि.दर्ता नम्बर ९-२-३७५-५-२००४

क्रमाङ्क: २८९

.....

जानुका खनाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर,

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

सङ्क्षिप्त रूप	–	पूर्ण रूप
इ. सं.	–	इस्वी संवत्
एम. ए.	–	मास्टर अफ आर्टस्
क्र. सं.	–	क्रम सङ्ख्या
गा.वि. स.	–	गाउँ विकास समिति
गो. प.	–	गोरखापत्र
चौ. सं.	–	चौथो संस्करण
छै. सं.	–	छैटौँ संस्करण
डा.	–	डाक्टर
ते. सं.	–	तेस्रो संस्करण
त्रि. वि.	–	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो. सं.	–	दोस्रो संस्करण
नि.	–	निमित्त
ने.रा. प्र. प्र.	–	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पा.सं	–	पाँचौँ संस्करण
पृ.	–	पृष्ठ
प्र.	–	प्रकाशन
प्रा.डा.	–	प्राध्यापक डाक्टर
वि. सं.	–	विक्रम संवत्
श्लो.	–	श्लोक
सम्पा.	–	सम्पादन/सम्पादक
सा. प्र.	–	साभ्ना प्रकाशन
स्व.	–	स्वर्गीय

विषय सूची

मुखपृष्ठ	
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञता ज्ञापन	ग
सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची	घ

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय	१-५
१.२ समस्या कथन	१
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ अध्ययनको औचित्य र उपयोगिता	३
१.६ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा	४
१.७ शोधविधि	४
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	४

दोस्रो परिच्छेद

रामहरि दाहालको सङ्क्षिप्त जीवनी, व्यक्तित्व र खण्डकाव्य यात्रा	६-२०
२.१ रामहरि दाहालको सङ्क्षिप्त जीवनी र व्यक्तित्व	
२.१.१ जन्म र जन्म स्थान	६
२.१.२ बाल्यकाल र प्रारम्भिक शिक्षा	६
२.१.३ युवावस्था र उच्च शिक्षा	७
२.१.४ व्रतबन्ध, विवाह र पारिवारिक स्थिति	७
२.१.५ सम्मान तथा पुरस्कार	७
२.१.६ संस्थागत संलग्नता	८
२.१.७ लेखन प्रेरणा र लेखनारम्भ	८
२.१.८ प्रकाशित कृति तथा रचनाहरू	९

२.१. ९ व्यक्तित्व	१०
२.१. ९.१ शारिरिक व्यक्तित्व	१०
२.१. ९.२ साहित्यिक व्यक्तित्व	१०
२.१. ९.२.१ कवि व्यक्तित्व	१०
२.१. ९.२.२ खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व	१२
२.१. ९.२.३ गजलकार व्यक्तित्व	१२
२.१. ९.२.४ निबन्धकार व्यक्तित्व	१३
२.१. ९.२.५ अनुवादक व्यक्तित्व	१४
२.१. ९.२.६ समालोचक व्यक्तित्व	१४
२.१. ९.२.७ सम्पादक व्यक्तित्व	१५
२.१. ९.३ साहित्येतर व्यक्तित्व	१५
२.१. ९.३.१ शिक्षक तथा प्रध्यापक व्यक्तित्व	१५
२.१. ९.३.२ पत्रकार व्यक्तित्व	१६
२.२ रामहरि दाहालको खण्डकाव्य यात्रा	१७
२. २.१ परिचय	१७
२.२.१.१ पहिलो चरण	१७
२.२.१.२ दोस्रो चरण	१९

तेस्रो परिच्छेद

खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप र खण्डकाव्यका तत्त्वहरू	२१ - ४३
३.१ कवि कविता/ काव्यसम्बन्धी अवधारणा	२१
३.२ कविताका विविध रूप	२३
३.२.१ कविताको लघुतम रूप	२४
३.२.२ कविताको लघु रूप	२५
३.२.३ कविताको मझौला रूप (खण्डकाव्य)	२६
३.२.४ कविताको बृहत् रूप	२७
३.२.५ कविताको बृहत्तर रूप	२८

३.३ खण्डकाव्यको परिभाषा	२९
३.३.१ खण्डकाव्य सम्बन्धी पूर्वीय मान्यता	३१
३.३.२ खण्डकाव्य सम्बन्धी पाश्चात्य मान्यता	३३
३.३.३ नेपाली साहित्यकार/समालोचकका दृष्टिमा खण्डकाव्य	३६
३.४ खण्डकाव्यका तत्त्वहरू	३८
३.४.१ कथावस्तु	३८
३.४.२ चरित्र/पात्र	३८
३.४.३ देश, काल र वातावरण	३९
३.४.४ मूल भाव/विचार	४०
३.४.५ छन्द र लय	४०
३.४.६ बिम्ब र प्रतीक	४१
३.४.७ सर्गयोजना	४१
३.४.८ कथनपद्धति	४२
३.४.९ अलङ्कार	४२
३.४.१० भाषाशैली	४२
३.४.११ शीर्षक	४३

चौथो परिच्छेद

रामहरि दाहालका खण्डकाव्यहरूको विश्लेषण	४४- ६६
४.१ परिचय	४४
४.२ नेवारपानी खण्डकाव्यको विश्लेषण	४४
४.२.१ पृष्ठभूमि	४४
४.२.२ कथावस्तु	४५
४.२.३ पात्र विधान	४७
४.२.४ संरचना	४७
४.२.५ लय विधान	४८
४.२.६ अलङ्कार विधान	४९
४.२.७ भाव विधान	५०

४.२.८ भाषा शैली	५०
४.२.९ शीर्षक विधान	५१
४.३. शान्तिको खोजी खण्डकाव्यको विश्लेषण	५१
४.३.१ पृष्ठभूमि	५१
४.३.२ कथावस्तु	५२
४.३.३ पात्र विधान	५४
४.३.४ संरचना	५४
४.३.५ लयविधान	५५
४.३.६ अलङ्कार विधान	५६
४.३.७ भाव विधान	५७
४.३.८ भाषाशैली	५८
४.३.९ शीर्षक विधान	५८
४.४ सावित्री खण्डकाव्यको विश्लेषण	५९
४.४.१ पृष्ठभूमि	५९
४.४.२ कथावस्तु	५९
४.४.२ पात्र विधान	६०
४.४.३ संरचना	६१
४.४.४ लयविधान	६३
४.४.५ अलङ्कार विधान	६४
४.३.७ भाव विधान	६५
४.३.८ भाषाशैली	६५
४.३.९ शीर्षक विधान	६५

पाँचौँ परिच्छेद

उपसंहार	६७-७०
५.१ निष्कर्ष	६७
५.२ सम्भावित शोध शीर्षकहरू	७०
सन्दर्भ सामग्री सूची	७१